

Zvezdana Hristov*

PSIHOLOŠKE I KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE UČINILACA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE

Apstrakt: Izrada profila učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije, odnosno onih koji zloupotrebom službenog položaja, vršenjem krivičnih dela protiv imovine i privrede razaraju ekonomiju jedne zemlje, oštećuju državni budžet i negativno utiču na standard građana predstavlja istraživanje multidisciplinarnog karaktera u kojem se ukrštaju znanja iz oblasti ekonomije, psihologije i prava. Za analizu ličnosti učinilaca ove grupe krivičnih dela upotrebljeni su Kibernetička baterija konativnih testova – KON 6¹ i test AMRL 23 koji su konstruisali Knežević i Radović 1994. godine. Na reprezentativnom uzorku osuđenih lica za dela protiv ekonomije koji su na izdržavanju zatvorske kazne u Kazneno-popravnim zavodima Sremska Mitrovica i Požarevac, inventarima ličnosti je proverena sklonost određenim obrascima ponašanja poput laganja, varanja, manipulativnosti koji koreliraju sa psihopatijom, kao i prisustvo određenih neurotskih i psihosomatskih poremećaja koji su posledica profesionalne deformacije. Akcenat je isključivo na osobama koje su podlegle kriminalnim aktivnostima zarad sticanja ekstra profita, odnosno učinocima instrumentalnih krivičnih dela. Ukrštanjem socio-demografskih karakteristika, osobina ličnosti i preferiranih krivičnih dela dobijen je profil učinilaca dela iz oblasti ekonomskog kriminala.

Gljučne reči: ekonomski kriminal, instrumentalna krivična dela, profil, osobine ličnosti.

„Corporate crime kills far more people and costs taxpayers far more money than street crime.“

Anita Roddick

1. UVOD

Iako je motiv većine krivičnih dela na globalnom nivou materijalne prirode, oduvek su pažnju kriminologa privlačila krivična dela sa elementima nasilja jer takav vid kriminaliteta izaziva momentalne i burne reakcije društva. Nedostatak naučnih činjenica vezanih za profil učinilaca instrumentalnih krivičnih dela otežava rad kriminalističara čiji je zadatak da takve radnje spreče ili prikupe adekvatan

* zvezdanah@yahoo.com

1 K. Momirović, B. Volf, Z. Džamonja /1992/: KON 6 – Kibernetička baterija konativnih testova, Beograd.

dokazni materijal kako bi pravosudni organi sankcionisali učinioca, naročito ukoliko je reč o krivičnim delima protiv ekonomije,² odnosno zloupotrebi službenog položaja, krivičnim delima protiv privrede i krivičnim delima protiv imovine bez elemenata nasilja. Bihejvioralna ekonomija koja se tek razvija u zapadnim zemljama Evrope i u Americi sadrži svega par studija posvećenih psihološkom profilu brokera, investitora i tzv. „belih okovratnika“, dok su se kod nas psiholozi bavili osobinama kleptomana i sitnih imovinskih prestupnika. Najznačajniji rad psihologa nagrađenog Nobelovom nagradom za ekonomiju, Danijela Kanemana,³ koji je naučno objasnio način razmišljanja i donošenja odluka i razvio teoriju prosperiteta, koji ujedno predstavlja obavezno štivo za agente američke (Central Intelligence Agency) i izraelske (MOSSAD) službe bezbednosti, predstavlja polaznu tačku u istraživanju koje sledi i odnosi se na našu zemlju.

Tranzicija u Srbiji počinje 2000-te godine i predstavlja proces prelaska sa planске na tržišnu privredu, omogućavajući ujedno integrisanje domaćeg ekonomskog sistema u međunarodne finansijske i robne tokove. U ambijentu u kojem se nije mogla garantovati sigurnost investicija, otplata kredita, poštovanje ugovora došlo je do ekspanzije raznih vrsta finansijskih prestupnika koji su navedenu situaciju iskoristili za sticanje materijalne dobiti činjenjem krivičnih dela protiv privrede, imovine, građana i države ali, za naš pravni sistem, na gotovo nevidljiv način.

U prilog ovim tvrdnjama sledi analiza zvaničnih podataka koje je objavio Republički zavod za statistiku i odnose se na teritoriju Republike Srbije bez Kosova i Metohije za period od 2005–2015. Analiza je ograničena na tri vrste krivičnih dela koja ne vrše egzistencijalno ugroženi ljudi, a prati je ogroman protok novca koji je gotovo nemoguće da se ne primeti. Reč je o krivičnim delima protiv imovine, krivičnim delima protiv privrede i krivičnim delima protiv službene dužnosti. Ove tri grupe krivičnih dela čine srž ekonomske destrukcije, odnosno sistematskog uništavanja privrede jedne zemlje i izuzetno negativno se odražavaju na standard građana. Tabela koja sledi prikazuje učinioce dela protiv ekonomije i to prema grupi krivičnog dela, godini kada je podneta prijava, podignuta optužnica i doneta pravosnažna presuda.

**Tabela 1 – Učinioci dela protiv ekonomije
za period 2005–2015. na teritoriji Republike Srbije⁴**

		2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Krivična dela protiv imovine	Podnete prijave	52411	56050	48113	47437	47343	31618	39742	45291	45899	50303	58741
	Podignuta optužnica	11748	13605	11064	11740	11543	5768	8395	10151	12166	13868	13299

2 Krivična dela protiv ekonomije su širi pojam od privrednog kriminala koji predstavlja jednu od grupa krivičnih dela na koje se istraživanje u radu odnosi.

3 D. Kahneman /2011/: *Thinking fast and slow*, New York.

4 Tabela sastavljena na osnovu podataka iz Biltena Punoletnih učinilaca krivičnih dela koji se mogu naći na zvaničnom sajtu Republičkog Zavoda za statistiku: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PageView.aspx?pKey=711&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=2>

		2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Krivična dela protiv privrede	Pravosnažno osuđeni	9233	9557	8782	9508	9608	4739	6825	6338	9729	11236	11301
	Podnete prijave	4721	2668	2663	3099	3131	2479	2957	3221	3397	3347	3526
	Podignuta optužnica	3465	2290	1649	1838	1702	901	1499	1589	2240	2748	2570
Krivična dela protiv službene dužnosti	Pravosnažno osuđeni	2532	1464	1161	1287	1228	589	999	932	1169	1543	1609
	Podnete prijave	5253	4343	4244	4140	4073	3209	3798	3516	2602	2437	2642
	Podignuta optužnica	1839	1907	1567	1578	1452	784	1263	1615	1632	1401	1008
	Pravosnažno osuđeni	1126	1149	994	913	878	463	651	841	700	586	534

Što se krivičnih dela protiv imovine tiče, tek za 20% od ukupno prijavljenih bude podignuta optužnica i 80% od svih optuženih bude pravosnažno osuđeno. Treba imati obzira da postoje lažno prijavljena krivična dela, ali ovakva statistika bi se definitivno mogla okarakterisati kao loš rad istražnih i pravosudnih organa. Zanimljiva konstatacija bi bila i da u vremenu Svetske ekonomske krize koja je počela od 2008. godine u našoj zemlji opada broj ovih krivičnih dela što se kosi sa svim ekonomskim i moralnim normama i pokazateljima na planeti, naročito ako se uzme u obzir da se u ovoj tabeli podaci o krivičnim delima protiv imovine odnose i na krađe, razbojništva i sitne prevare koja izvršioi čine da bi prvenstveno zadovoljili egzistencijalne potrebe, a ona čine 80% krivičnih dela iz ove grupe.

Krivična dela protiv privrede se prijavljuju u manjem broju, a za 50–80% prijave bude prikupljeno dovoljno dokaza da bude podignuta optužnica, najproduktivniji istražni i sudski postupci su u godinama kada se menja vlada ili radi rekonstrukcija vlade. Oko 65% optuženih bude osuđeno što čini prosek da manje od 50% ukupnih prijava za ovu grupu krivičnih dela bude procesuirano do kraja. Krivična dela protiv službene dužnosti vrše državni službenici, direktno nenamenski trošeći sredstva iz budžeta Republike Srbije, i beleže opadajući trend s godinama. Međutim statistika koja kaže da za samo 35% prijave bude podignuta optužnica i da samo 50% optuženih bude osuđeno je više nego zabrinjavajuća za državu koja je baš 2014. godine bila na rubu bankrota. Tek 20% osuđenih od ukupnog broja prijavljenih dokazuje da je i danas najisplativiji vid kriminala ekonomski kriminal državnih službenika.

Krivična dela protiv imovine koja bi se mogla nazvati ekonomskim kriminalom su ona koja se ne vrše da bi neko zadovoljio osnovne ekonomske potrebe jer je materijalno ugrožen, već da bi ostvario ekstra profit, što važi i za druge dve grupe krivičnih dela. Iz tog razloga su u istraživanju izostavljena krivična dela poput krađe,

teške krađe, razbojništva i sitne prevare i pažnja je usmerena na jednu petinu osuđenih isključivo za utaju, prevaru, prevaru u osiguranju, iznudu, ucenu, zloupotrebu poverenja i prikrivanje. Kazne su blage, od par meseci zatvora do uslovne osude i ono što je fascinantno je da novčana kazna ne prelazi 100 000 dinara. Znači jako unosan posao, naročito ako se uzme u obzir da za neosnovano dobijanje i korišćenje kredita postoji velika rupa u zakonu, koja omogućava fizičkim licima da uzmu kredit za stan od npr. 100 000 evra, potpišu 30 blanko menica, preprodaju stan, zatvore sve tekuće račune i počnu novi život u nekoj drugoj državi, jer Zakon o menicama ne priznaje menice fizičkih lica već se mogu naplatiti samo menice privrednih subjekata registrovane u Narodnoj Banci Srbije.

U grupu krivičnih dela protiv privrede spadaju falsifikovanje novca, hartija od vrednosti, znakova za vrednost, zloupotreba platnih kartica, pranje novca, poreska utaja, prouzrokovanje stečaja, zloupotreba monopolističkog položaja, zloupotreba ovlašćenja, nedozvoljena trgovina, obmanjivanje kupaca i poverilaca, zloupotreba postupka za javne nabavke. Krivična dela protiv službene dužnosti obuhvataju zloupotrebu službenog položaja, proneveru i korupciju, veoma su česta, ali s obzirom da ih vrše ozbiljni i iskusni delinkventi, veoma je mali broj osuda, a šteta se direktno odražava na manjak u državnoj kasi koja se ne nadoknađuje nakon završetka postupka, već se nadograđuje skupim i dugotrajnim istražnim i sudskim postupcima.

Zatvorska kazna za sva navedena dela protiv ekonomije veća od godinu dana je retka i za npr. 2014. godinu je ukupno izrečeno 290, ranijih godina je bilo daleko manje. Šteta je nemerljiva i nenadoknadiva. Ako se uzme u obzir da je 10% izvršilaca ženskog roda, da dobar deo ni ne dočeka izdržavanje kazne, deo naprasno oboli od teških bolesti pa odlaže izdržavanje i po 5–10 godina, onda se dolazi do činjenice da u svim Kazneno popravnim zavodima u Srbiji uvek ima manje od 100 osuđenika za pomenuta krivična dela. Upravo s ciljem da se pruži doprinos budućim istražnim postupcima protiv učinioca dela iz oblasti ekonomskog kriminala je urađeno ispitivanje osuđenika za navedene krivične prestupe, a analiza zvaničnih statističkih podataka za ranije godine je predstavljala pripremu i uvod u istraživanje koje je obavljeno u kazneno popravnim institucijama na teritoriji naše zemlje.

Jedan od najzahtevnijih postupaka inspektora predstavlja upravo kriminalističko profilisanje učinioca krivičnog dela kojim se na osnovu izvršenog zločina donose zaključci o karakteristikama učinioca. Podaci o karakteristikama zločina dobijaju se na osnovu analize kriminalnog događaja. Karakteristike izvršioca se odnose na demografske i fizičke karakteristike, obrazovanje, bračni status, radni status, karakteristike ličnosti, navike i sklonosti. Upravo u cilju definisanja specifičnih karakteristika učinioca dela protiv ekonomije izvedeno je istraživanje na grupi ljudi koju čine osuđeni za zloupotrebu službenog položaja i krivična dela protiv privrede, kao i krivična dela protiv imovine izuzev krađa, razbojništva i sitnih prevara. Dakle, fokus je bio isključivo na osobama koje nisu podlegle kriminalnim porivima iz egzistencijalnih razloga već radi sticanja ekstra profita. Istraživanje je podrazumevalo analizu konativnih sposobnosti učinilaca, odnosno definisanje karakteristika ličnosti koje su ukrštanjem sa demografskim podacima i određenim krivičnim delima rezultirale izradom kriminalističkog profila učinioca krivičnog dela protiv ekonomije.

2. METODOLOGIJA

Izrada profila učinilaca dela protiv ekonomije pre svega predstavlja empirijsko istraživanje kojim se prikupljaju, obrađuju i procenjuju činjenice, ali i uopštavaju saznanja induktivnim zaključivanjem. Zavisne varijable predmeta istraživanja bi bile psihološke osobine ličnosti izvršilaca krivičnih dela protiv imovine, privrede i zloupotrebe službenog položaja, dok bi nezavisnu varijablu predstavljao tip kriminala kojim se bave i ostala kriminalistička svojstva poput socio-demografskih karakteristika. Ova podela varijabli je uslovna, u smislu da u tumačenju odnos može da bude i obrnut. Prilikom tumačenja rezultata će se govoriti o uticajima psiholoških karakteristika na način izvršenja krivičnih dela, a sa druge strane, prestupništvo može da predstavlja značajan izvor stresa za izvršioce koji se kasnije manifestuje na njihovo ponašanje. Zavisne varijable su određene baterijom konativnih testova ličnosti KON 6 i inventarom ličnosti AMRL 23. Svaki inventar ličnosti sadrži po 30 Likertovih skala, odnosno ukupno 210 tvrdnji na koje su ispitanici odgovarali zaokruživanjem jednog od ponuđenih 5 odgovora. Ovakvom formulacijom stavki konstrukcijom kognitivno jednostavnih tvrdnji, eliminisana je tendencija ispitanika da daju socijalno poželjne odgovore kao i akvijescencija, odnosno sklonost davanja potvrdnih odgovora na postavljena pitanja.

Pošlo se od pretpostavki da su izvršioци krivičnih dela sa elementima finansijskog kriminala ekstravertne ličnosti, da ih odlikuju određena psihopatska svojstva kao što su sklonost laganju, varanju, manipulaciji što im omogućava da izigraju državne organe, kao i da su skloni određenim psihosomatskim poremećajima usled povišenog nivoa stresa sa kojim se sreću svakodnevno. Ove hipoteze su statistički ispitane i potvrđene što bi svakako činilo heuristički deo istraživanja kojim se stiče novo naučno saznanje iz oblasti kriminalistike, koje se prvenstveno odnosi na izradu novog metoda u kriminalističkom profilisanju vršilaca krivičnog dela iz oblasti finansijskog kriminala.

Uzorak čini 65 lica osuđenih na izdržavanje kazne zatvora po izrečenim presudama za krivična dela protiv imovine, privrede i zbog zloupotrebe službenog položaja: Krivično delo prevare (član 208. KZRS)⁵, Neosnovano dobijanje i korišćenje kredita i druge pogodnosti (član 209. KZRS), Zloupotreba poverenja (član 216. KZRS), Zelenaštvo (član 217 KZRS), Falsifikovanje novca (član 223. KZRS), Falsifikovanje hartija od vrednosti (član 244. KZRS), Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica (član 243. KZRS), Izdavanje čeka i korišćenje platnih kartica bez pokrića (raniji član 228. KZRS), Poreska utaja (član 225. KZRS), Pranje novca (član 245. KZRS), Oštećenje poverioca (član 233. KZRS), Obmanjivanje kupaca (raniji član 244. KZRS), Zloupotreba službenog položaja (član 359. KZRS). Ispitanici su stacionirani u Kazneno-popravnim zavodima Sremska Mitrovica i Požarevac – Zabela. Uzorak je reprezentativan jer u momentu istraživanja (druga polovina 2016. godine) u Republici Srbiji po važećem krivičnom zakoniku, je manje od 100 osuđenih za

5 Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, ispr. 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

pomenuta krivična dela čija je kazna duža od godinu dana zatvora. Svi ispitanici su pismeni, državljani Republike Srbije koji odlično razumeju srpski jezik i najniži stepen obrazovanja je srednja stručna sprema. Lica na izdržavanju kazne su u danima ispitivanja bila klinički zdrava i radi se o osobama muškog roda.

Nakon dobijenog odobrenja Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde, istraživanje je obavljeno septembra i oktobra 2016. godine u KZP Sremska Mitrovica i Požarevac. Prvo je izvršena analiza potencijalnih ispitanika u Matičnim službama zatvora, odabrani su isključivo osuđeni za krivična dela koja se mogu podvesti pod neki vid ekonomskog kriminala, dakle lica koja su se profesionalno bavila zaobilaženjem zakonskih normi ostvarujući veliki profit. Ispitivanje je obavljeno u grupama od 5 do 20 osuđenika koji su svojevolejno pristali da učestvuju u istraživanju i bili su informisani o osnovnoj svrsi istraživanja čime je ispunjen princip etičnosti. Vremenski interval ispitivanja po grupama je bio u proseku sat vremena, za popunjavanje testova im je trebalo u proseku 40 minuta. Testiranje nije bilo anonimno iz razloga što su inventari ličnosti morali biti povezani sa socio-demografskim podacima o ispitanicima koji su provereni poređenjem sa podacima iz matičnih službi i u potpunosti se poklapaju. Za analizu sirovih podataka korišćeni su računarski programi EXCEL i SPSS, dok su dobijene socio-demografske vrednosti ukrštane vrednostima dobijenim primenjenim inventarima ličnosti uzorka i populacije kako bi se izveli što verodostojniji zaključci o kriminološkim i psihološkim karakteristikama učinioaca krivičnih dela protiv ekonomije.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Uzorak čine osobe koje su krivično delo protiv imovine i to isključivo bez elemenata nasilja, krivično delo protiv privrede i zloupotrebu službenog položaja izvršile na teritoriji Republike Srbije. U uzorku nije bilo recidivista, odnosno osoba koje su za slično delo više puta pravosnažno osuđivane. Uzorak čine osobe muškog pola starosti od 23–68 godina, prosečne starosti 44,5 godina. Ujedno, i najveći broj osuđenika čine osobe razdoblja od 43–52 godine starosti, tačnije 21,32%. Podjednak broj osuđenika je od 33–42 i od 53–62 godine starosti, po 15,23%. 11,17% ispitanika je starosti od 23–32 godine i najmanji broj, svega 3,5% osuđenika je starijih od 63 godine.

Analiza rezultata dobijenih u istraživanju uz pomoć baterije konativnih testova KON 6 koju su konstruisali Momirović, Volf i Džamonja (1992) započeta je analizom regulatora aktiviteta EPSILON, i na osnovu distribucije frekvencija može se zaključiti da najveći broj ispitanika, odnosno 40% odlikuje prosečno funkcionisanje ovog sistema, 7,69% je introvertnih, i po ponašanju abuličnih osoba, 6,16% hipomaničnih, ali je većina ekstrovertna, raspoložena za saradnju, govornjiva i živahna. Može se uočiti tendencija da su mlađi ispitanici ekstrovertniji, dok su stariji skloniji depresiji, što je u skladu sa normalnom populacijom. Na osnovu rezultata ispitanika može se uočiti da samo 3,2% osuđenika ima superiorno funkcionisanje regulatora organskih funkcija HI i nema nikakve psihosomatske poremećaje dok 18,46% spa-

da u patološke slučajeve sa teškim hipohondrijskim reakcijama. Većina ispitanih je ozbiljno zabrinuta za svoje zdravlje i svoju anksioznost najviše ispoljava kroz labilnost vegetativnog sistema, naročito kardiovaskularnog jer im se stres i tuga najčešće ispoljavaju kroz tahikardije ili bol u grudima tj. oko srca. Ispitanici su na testovima kojima se procenjuje funkcionisanje efikasnosti sistema za regulaciju funkcija odbrane – ALFA postigli niže vrednosti što grupu od 60% svrstava u nadprosečne dok bi se 9,22% ispitanika svrstalo u patološke slučajeve koji ispoljavaju opsesivno kompulzivne i druge neurotske poremećaje. Dakle većina nije hipersenzitivna, fobična i neurotična.

Slično regulatoru reakcija odbrane, regulator reakcija napada – SIGMA modulira primarno toničko uzbuđenje, ali putem programa za destruktivne reakcije. Model podrazumeva da se ovi destruktivni programi mogu aktivirati bilo neposredno (tada se radi o primarnoj agresivnosti), bilo posredno, na obnovu signala iz centra za regulaciju reakcija odbrane (tada je reč o sekundarnoj agresivnosti). Model pretpostavlja značajnu vezu između ovog regulatora i regulatora aktiviteta, iz razloga što je energetski potencijal nužan za realizaciju agresije. Takođe, pretpostavljena je subordinacija funkcionisanja ovog uređaja funkcionisanju sistema za koordinaciju i integraciju regulativnih funkcija kao i funkcionisanju centralnog kognitivnog procesora. Poremećaji ovog regulatora ogledaju se u agresivnim reakcijama koje mogu biti različito modulirane. Ono što se kod ispitanika na osnovu distribucije frekvencija može zaključiti je da većina ispitanika nije agresivna, 10,77% ima čak superiorno i 23,8% nadprosečno funkcionisanje ovog konativnog sistema, dok 9,23% predstavlja patološku grupu sklonu destruktivnim reakcijama. Karakteristično za sve je povišeni rezultat koji izražava oralnu agresivnost, tj. zajedljivost i cinizam. Na prvi pogled uočljivo, a vezano za uzorak učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije je da su 20% ispitanika patološki slučajevi, sa visokim skorom Momirovićeve DELTE odnosno Ajzenkovog psihoticizma. Ove osobe se mogu opisati kao „teške“, teško prilagodljive, usamljenici sa insuficijentnom osećajnošću i empatijom, neprijateljski nastrojene čak i prema ljudima koje vole, zanimaju ih neobične stvari, vole rizik i opasnost. Samo 3% od ukupnog broja osuđenika nije odreagovalo pozitivno ni na jednu od stavki skala kojima se testiraju shizoidnost, paranoidnost, hipomanična disocijacija, inhibitorna konverzija ili analna agresivnost.

Na osnovu rezultata ispitanika na inventaru ličnosti kojim se ispituje funkcionisanje sistema za integraciju regulativnih funkcija – ETA, može se zaključiti da su osobe uglavnom socijalizovane, dobro prihvaćene u društvu, 6,15% obeležava superiorno funkcionisanje ovog sistema, 36,93% nadprosečno, dok 24,61% osuđenih ispoljava patološke aberacije koje bi se mogle povezati sa hipohondrijom i anksioznošću. Za dobijene rezultate testova osuđenika, izračunati su statistički pokazatelji na osnovu kojih će se lakše utvrditi odstupanje ispitanika od populacije. Standardna devijacija, aritmetička sredina uzorka i populacije, percentili, t-test i T vrednosti za svaki od elemenata kibernetičkog modela konativnog funkcionisanja KON 6 prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 2 – Statističke vrednosti uzorka u odnosu na populaciju KON 6

		UZORAK			POPULACIJA			t-test				
KON 6	TEST	N	M	SD	N	M	SD	P	t-test	df	P	T
	EPSILON	65	103.569	24.7437	772	102.3	24.72	37	-0.14	64	0.05	50.51
	HI	65	56.2923	25.1928	772	52.5	20.08	63	2.654	64	0.05	51.89
	ALFA	65	74.5538	26.2756	772	76.7	22.95	60	-0.751	64	0.05	49.06
	SIGMA	65	81.7692	23.919	772	82.5	21.68	48	-0.752	64	0.05	49.66
	DELTA	65	58.2923	27.0473	772	50	20.38	54	3.962	64	0.05	54.06
	ETA	65	54.2308	23.3672	772	54.4	20.28	62	0.77	64	0.05	49.92

Što se tiče T vrednosti, uočljiva su minimalna odstupanja za EPSILON, HI i DELTA test iz čega se može izvesti zaključak da su učinioi krivičnog dela protiv privede i države teško uočljivi jer po psihološkom profilu se u velikoj meri poklapaju sa normalnom populacijom. Pošto vrednosti rezultata grupe ispitanika ne izlaze iz okvira vrednosti koje se računaju kao normalne i prosečno zastupljene u našoj populaciji (50–70), neophodno je bilo izvršiti analizu manjih grupa, pa kroz sintezu istih po sličnim karakteristikama izvesti profil učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije.

Analizom rezultata ispitanika na testovima AMRL 23 može se uočiti da 40% osuđenika ima povišene skorove u odnosu na normalnu populaciju iako je aritmetička sredina uzorka neznatno niža u odnosu na populaciju. Osuđenici ispoljavaju visok nivo pasivne amoralnosti, makijavelizma, surovog realizma, ali i dobru kontrolu impulsa, odnosno ne ispoljavaju sklonost agresiji i brutalnom reagovanju. Dakle, ljudi koji su skloni pasivno-sadističkim oblicima amoralnosti će ovakav vid sopstvene dispozicije ispoljavati pre kroz neke druge oblike ponašanja nego kroz otvoreno nasilničko ponašanje. Takve osobe su sklone otrovnoj mržnji, zavisti, destruktivnom ogovaranju, intrigama, spletkama, indirektnim i podmuklim smicalicama i slično. Statistički parametri uzorka u odnosu na populaciju prikazani su u tabeli koja sledi.

Tabela 3 – Parametri amoralnosti uzorka u odnosu na normalnu populaciju

		UZORAK			POPULACIJA			t-test		
SKALA	N	M	SD	N	M	P	t-test	df	P	
AMRL	65	71.1692	24.1852	318	75	60	-1.277	64	>0.05	

Za AMRL 23 realizovana vrednost statistike t-testa je -1.277 što je manje od kritične vrednosti 1.669, tj. hipotetičke vrednosti aritmetičke sredine osnovnog skupa, a razlika između njih ne može biti rezultat slučajnosti. Na isti način su ispitane i aritmetičke sredine testova KON 6 uzorka sa populacijom i dobijena odstupanja su navedena u tabeli 2. Kako bi se dobila potpunija slika o učiniocima krivičnih dela protiv imovine i privrede, rezultati testova su povezani sa godinama starosti ispitanika i uočena je izvesna pravilnost da u zavisnosti od godina variraju psihološke

karakteristike osuđenika. U tabeli 4, ispitanici su podeljeni na dve grupe u zavisnosti od starosne dobi, a onda su izračunate aritmetičke sredine za svaki instrument pojedinačno.

Tabela 4 – Osobine ispitanika u odnosu na populaciju prema godinama starosti

GODINE	FREKVENCIJA	AMRL	EPSILON	HI	ALFA	SIGMA	DELTA	ETA
23–35	22	80.40909	114.4545	59.68182	81.81818	94.45455	65	61.31818
35–68	43	66.44186	98	54.55814	70.83721	75.27907	54.86047	50.60465
Σn/μ	65	75	102.3	52.5	76.7	82.5	50	54.4

Karakteristika normalne populacije je da ekstraverzija s godinama opada, dok hipohondričnost, neuroticizam, agresivnost, psihoticizam i socijalna adaptibilnost s godinama rastu. U tabeli 4, na osnovu rezultata istraživanja osuđenika uočljiv je suprotan trend, gde su upravo mlađi od 35 godina pokazali aberacije na testovima HI, ALFA, SIGMA, DELTA i ETA. Što se amoralnosti tiče, najveću sklonost brutalnom reagovanju i agresiji imaju mlađi od 35 godina koji ispoljavaju patološke aberacije, sklonost brutalnom reagovanju, nasilju, agresiji a to ih etiketira i kao nisko inteligentnije izvršioce krivičnih dela kao što su brojne studije dokazale, između ostalih i konstruktor ovog instrumenta. Najniži nivo amoralnosti pokazali su osuđenici od 53–62 godine starosti koji su vršili krivična dela sa najvećom materijalnom štetom, ali sa najmanje ostavljenih dokaza za sobom, oni su pravi primer izvršilaca ekonomske destrukcije. Na skali za merenje ekstraverzije odnosno aktiviteta EPSILON, može se uočiti da su najzatvoreniji ispitanici od 53–62 godine starosti jer su iskusili da previše pažnje okoline se na njih u nekom momentu loše odrazilo. Najveći hipohondričari su, kao što se i očekuje na osnovu rezultata HI testa, stariji od 62 godine, zatim najmlađa grupa ali se ističe i najbrojnija grupa koju čine osobe od 43–52 godine starosti, što se može objasniti povećanom neurozom koja pojačava psihosomatske reakcije. Fobije, opsesije i kompulzivni poremećaji, takođe, najviše muče najstarije i najmlađe ispitanike, dok većina ne pokazuje disfunkcije regulatora odbrane ALFA. Impulsivnost, agresivnost, zajedljivost i cinizam su najkarakterističniji za najstarije i najmlađe ispitanike. Na testu SIGMA, najbolje rezultate su postigli ispitanici od 53–62 godine starosti. Ispitivanjem DELTE kod osuđenika, većina je pokazala zaravnjen efekat, bezosečajnost, ali mlađi od 35 godina su zaista zabrinjavajuća grupa koju čini dosta patoloških slučajeva, koji su takvi usled frustracije i ozlojeđenosti. Čak su i ispitanici o 33–52 godine pokazali manjak altruizma i empatije. Osuđenici iz grupe od 53–62 godine izražavaju kajanje i veruju da će nakon izržavanja kazne provesti dane kao bolji ljudi, pa su samim tim i pokazali najniži skor na DELTA skali. Sistem za integraciju regulativnih funkcija ETA je kod ispitanika najstarije i najmlađe grupe pokazao najviši stepen nekooperativnosti i socijalne maladaptacije dok su najveću emocionalnu zrelost pokazala lica starosne grupe od 53–62 godine.

4. DISKUSIJA

Ako se uzme u obzir da se na izvršenje zatvorske kazne čeka nekad i godinama, da sudski postupak takođe može dugo da traje, dolazi se do zaključka da su osuđenici krivično delo za koje su sankcionisani učinili 2–3 godine mlađi tako da se istraživanje u kazneno-popravnim institucijama preklapa sa zvanično objavljenim statističkim podacima koji su analizirani na samom početku i odnose se na period 2005–2015, budući da je uslov za participiranje osuđenika 2016. bila minimalna kazna od godinu dana za neko od dela protiv ekonomije. Takođe, treba uzeti u obzir da ovakav vid kriminalaca biva osuđivan najčešće kada dolazi do promene državne vlasti i rekonstrukcija vlade, kao što su u ovom uzorku najčešće od 2013. godine na izdržavanju kazne. Distribucija frekvencija u pet starosnih grupa se može dovesti u direktnu vezu sa uobičajenim fazama u razvoju karijere koje je ustanovio Daglas Hol.⁶ Od 23–32 godine, ispitanici su na početku svoje karijere iz neiskustva i neznanja, motivisani željom za brzom i lakom zaradom, izvršili krivično delo prevare i obmanjivanje kupaca. Lako su otkriveni i privedeni pravdi, upravo zbog neopreznosti, tj. nisu se specijalizovali za određenu oblast iz razloga što su se nalazili u fazi istraživanja. Imaju samo srednjoškolsko obrazovanje. Osuđenici koji su trenutno starosti od 33–42 godine su klasični prevaranti, krivična dela za koja su optuženi izvršili su iznude, prevare, zelenašenje, falsifikovanje novca, hartija od vrednosti i zloupotreba platnih kartica. Imaju više obrazovanje, ili upisan a ne završen fakultet, nisu se snašli u fazi uspostavljanja karijere. Najveći broj krivičnih dela iz oblasti ekonomskog kriminala vrše osobe starosti od 33–42 godine, jer su to godine kada je kod svih izražen karijerni napredak, sa porastom iskustva i poverenih im odgovornosti, dolazi i do otvaranja novih mogućnosti za finansijske manipulacije koje se mogu negativno odraziti na privredu i društvo. U zavisnosti od interesovanja, učinioci krivičnog dela u ovoj fazi maksimalno izbegavaju plaćanje poreza, peru novac, apliciraju za razne fondove, kredite i pozajmice koje kasnije neosnovano koriste. Upravo ova grupa čini procentualno najveći udeo u zatvorima jer su na izdržavanju kazne u periodu od 43–52 godine i radi se o visokoobrazovanim osobama koje u fazi napredovanja nisu odolele da prekorače zakon i uzmu od države ono što im ne pripada. Ispitanici trenutne starosti od 53–62 godine, su uspešni privrednici, intelektualci koji nisu mogli da se pomire sa činjenicom da im je karijera ušla u fazu stagnacije, nisu mogli da se prilagode tržišnim uslovima i po svaku cenu su hteli da produže fazu napretka, a onda su izvršili poresku utaju ili oštetili poverioca zadržavši deo plodova malverzacije za sebe, a najveći deo uloživši u obrazovanje i stabilnost dece. Protiv njih se teško prikupljaju materijalni dokazi jer su to veterani koji su preživeli rat, sankcije, privatizacije i slične pojave koje su od njih napravile majstore svog zanata, a podlegli su krivičnim sankcijama tek s promenom vlasti ili gubljenjem uticajnih prijatelja kao što obično biva u tom dobu. Osuđenika starijih od 63 godine je malo, i reč je o osobama koje su se umesto u penziji našle u zatvoru. Oni nisu mogli da se pomire s načinom funkcionisanja tržišne privrede, obmanjivali su kupce, poverioce, trošili nenamenski sredstva, porez plaćali koliko su mislili da

6 D. T. Hall, P. H. Mirvis /1996/: *Psychological success and the boundaryless career*, Oxford-New York, p. 237–255.

treba. Ovakvih ljudi još uvek ima u državnim preduzećima koja su na rubu opstanaka, materijalni dokazi su takođe svima dostupni.

U kriminalističkom profilisanju, osim kvalitetne analize demografskih podataka, jako je bitno znati kakve osobe su učinioci ekonomskog kriminala, da bi se odabrao adekvatan pristup i kontrolisao tok istrage u cilju obezbeđenja što kvalitetnijeg dokaznog materijala za organe pravosuđa. Suštinsko obeležje kriminalaca nije u tome da su agresivni ili impulsivni, kako to površnom posmatraču može da izgleda, već to što su nesvrishodno i hipertrofirano destruktivni. Knežević bi to opisao formulom: agresivnost + konativna poremećenost = nesvrishodno nanošenje patnje drugima,⁷ i to je ujedno osnovna karakteristika psihopata koji se bave instrumentalnim krivičnim delima. Autori skale AMRL 23, Knežević i Radović smatraju da realizacija programa destruktivne amoralnosti mora da počiva na patološki izmenjenom agresivnom impulsu i to izmenjenom usled oštećenja sistema za koordinaciju i integraciju regulativnih funkcija. Poremećaji koji su uzrokovani disfunkcijom DELTA regulatora su dublji i drastičniji od onih koji su posledica oštećenja isključivo ventro-medijalnih nukleusa perifrontalnog lobusa, što je verovatni neutralni supstrat impulsivnosti.⁸

Iako je naučno dokazano da je stepen inteligencije kriminalaca ispod proseka, u prilog tvrdnji da su izvršiocima ekonomske destrukcije pripadnici populacije sa višim IQ indeksom govori podatak da je jako malo osuđenih za krivična dela te vrste, jer više od 90% osumnjičenih uspe da u istražnom i sudskom postupku izigra zakon, pa čak i da budu optuženi, to bude nesrazmerno i u njihovu korist. Hernštajn i Marej⁹ su svojim istraživanjima dokazali da postoji pozitivna korelacija između inteligencije i stepena obrazovanja, inteligencije i socio-ekonomskog statusa i negativna korelacija između inteligencije i sukoba sa zakonom i njihove tvrdnje se u potpunosti slažu sa rezultatima ovog istraživanja.

5. PROFIL UČINIOCA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE

Na osnovu svih analiziranih podataka o učiniocima krivičnih dela koja bi se mogla podvesti pod neki vid ekonomskog kriminala, počev od njihove starosti, obrazovanja, zanimanja, navika do psiholoških osobina, došlo se do zaključka da bi se oni mogli podeliti u dve grupe kao što je prikazano u tabeli 5.

Tabela 5 – Kriminološke i psihološke karakteristike učinilaca dela protiv ekonomije

PROFIL UČINIOCA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE	
Mlađi od 35 godina	Stariji od 35 godina
Deluje individualno	Deluje organizovano, delegira zadatke, ima kontakte u MUP-U i Ministarstvu pravde

7 G. Knežević /2003/: *Koreni amoralnosti*, Beograd, str. 189.

8 *Ibid.*

9 R. J. Herrnstein, C. Murray /1994/: *The Bell Curve*, New York, p. 246–248.

PROFIL UČINIoca KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE	
Mlađi od 35 godina	Stariji od 35 godina
Krivična dela: zloupotreba platnih kartica, zelenašenje, prevare, iznude	Krivična dela: utaja poreza, neosnovano dobijanje kredita, zloupotreba službenog položaja, pranje novca
Šteta do 100 000 evra	Šteta preko 100 000 evra
Porodični status: neoženjen, nema decu	Porodični status: razveden ¹⁰ , ima decu
Obrazovanje: srednja škola, nezavršen fakultet, tehničko usmerenje, informatika	Obrazovanje: viša ili visoka stručna sprema, menadžment, ekonomija
Koristi psihoaktivne supstance	Puši, pije
Živi u stanu, prosečnog izgleda	Živi u kući, pretrpan statusnim simbolima
Agresivan, impulsivan	Smiren, uravnotežen
Prosečno inteligentan	Visoko inteligentan
Povišen neuroticizam	Psihopata
Povišen stepen anksioznosti	Dominantan
Senzorna i motorna konverzija	Gastrointestinalna i kardiovaskularna konverzija
Ekstravertni, hipomanični	Introvertni, depresivni

Podela na starije i mlađe od 35 godina je izvršena iz razloga što se grupna slika učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije po psihološkim parametrima ne razlikuje značajno od populacije. Treba naglasiti da su demografski podaci dobijeni istraživanjem provereni sa demografskim podacima osuđenih za sva krivična dela koja se svrstavaju pod neki vid ekonomskog kriminala Republičkog zavoda za statistiku i da su se u potpunosti procentualno poklopili što rezultate ovog istraživanja čini validnim.

6. ZAKLJUČAK

Učiniocce krivičnih dela iz oblasti ekonomskog kriminala odlikuju specifične kriminološke i psihološke karakteristike. Preferiraju krivična dela protiv imovine, privrede i zloupotrebu službenog položaja, odnosno kriminal „belih okovratnika“. Mlađi izvršiocce ekonomskog kriminala su na skalama za testiranje sistema za regulativnih funkcija DELTA pokazali patološke vrednosti koje se ogledaju u odsustvu empatije, bezosećajnosti i psihotocizma. Regulator aktiviteta EPSILON je dokazao da vole da budu primećeni u društvu, dok je regulator reakcija napada SIGMA potvrdio da bez obzira što su oralno agresivni tj. zajedljivi i vole da dominiraju, reaguju promišljeno i agresivnost kao i impulsivnost u srednjim godinama, kada je njihova kriminalna karijera u fazi napredovanja, drže pod kontrolom. Učiniocce dela protiv ekonomije odlikuju psihopatska svojstva poput sklonosti za laganjem, varanjem i

10 Rastavljen, propao brak ili vanbračna zajednica.

manipulacijom što im omogućava da izigraju državni aparat i pojedince što se odražava nižim rezultatom na skali AMRL 23, dok visoki skorovi na subskalama kojima se meri makijavelizam, haria odnosno surovi realizam i pasivna amoralnost što, bez obzira na to što ne iskazuju brutalnost i slabu kontrolu impulsa, potvrđuju njihove sklonosti. Ako se skala za merenje amoralnosti dopuni rezultatima sa testova koji mere DELTU, onda je psihopatija svakako preovlađujuća osobina ličnosti učinilaca ovih dela. Učinioci dela protiv ekonomije takođe odlikuju neurotski i psihosomatski poremećaji nastali usled straha da budu razotkriveni u vršenju krivičnih dela, i sklonost manipulaciji u međuljudskim odnosima. Testiranjem regulatora organskih funkcija HI, dobijeni rezultati određene grupe ispitanika, mlađe od 35 godina, svrstava u patološku grupu sa izraženom hipohondrijom koja nastaje ispoljavanjem psihosomatskih problema usled povišenog nivoa stresa i anksioznosti koju meri instrument ALFA, dok su disfunkcije u međuljudskim odnosima odbačene rezultatima na testu ETA koji su kompatibilni sa normalnom populacijom. U istraživanju koje je u ovom radu predstavljeno, iako grupa učinilaca ekonomskog kriminala po psihološkim parametrima ne odstupa značajnije od normalne populacije, podelom u dve starosne grupe potvrđena je studija Univerziteta Sent Galen na osnovu koje su dokazali da je svaki investitor ili broker psihopata, bezosećajan i spreman da ne bira sredstvo za ostvarenje sopstvenog cilja. Učinioci dela protiv ekonomije su dakle inteligentniji, obrazovaniji i ne ispoljavaju nasilničku agresiju pa normalnoj populaciji mogu delovati pouzdano, što predstavlja ključ njihovog uspeha. Jako su oprezni i disciplinovani što za njima ostavlja jako malo dokaznog materijala kako bi se njihovo poslovanje inkriminizovalo.

LITERATURA

- Đurđević Z., Kolarević D., Ivanović Z., Milojković B. /2012/: *Kriminalističko profilisanje*, Beograd
- Kahneman, D. /2011/: *Thinking fast and slow*, New York
- Knežević, G. /2003/: *Koreni amoralnosti*, Beograd
- Knežević, G. /2014/: *Profesionalna selekcija: elementi, izazovi i jedno praktično rešenje*, Beograd
- Knežević G., Radović B., Opačić G. /1997/: *Evaluacija Velikih pet modela kroz analizu inventara ličnosti NEO-PI-R*, Psihologija, 1–2
- Kolarević D. /2012/: *Psihologija kriminala*, Beograd
- Kujačić D., Međedović J., Knežević G. /2015/: *The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report*, Psihologija, 48 (1)
- Međedović, J. /2009/: *Bazična struktura ličnosti i kriminalitet*, Primenjena psihologija, 2 (3)
- Međedović, J. /2011/: „*Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti*“, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 30, Beograd
- Momirović K., Volf B., Džamonja Z. /1992/: *KON 6 – Kibernetička baterija konativnih testova*, Beograd
- Momirović, K. /1971/: *Struktura i mjerenje patoloških konativnih faktora*, Zagreb
- Fajgelj S. /2004/: *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd

- Hall, D. T., Mirvis, P. H. /1996/: *Psychological success and the bundaryless career*, Oxford, New York
- Herrnstein, R. J., Murray, C. /1994/: *The Bell Curve*, New York
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, ispr. 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- Zakon o menici („Službeni list FNRJ“, br. 104/46 i 16/58, „Službeni list SFRJ“, br. 16/65, 54/70 i 57/89 i „Službeni list SRJ“ br. 46/96)
- Zakon o Narodnoj banci Srbije, Službeni glasnik RS, broj 72/2003 i njegove izmene i dopune broj 55/2004, 85/2005, 44/2010, 76/2012 i 14/2015
- <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PageView.aspx?pKey=711&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=2>, 25. avgust 2017.

Zvezdana Hristov

PSYCHOLOGICAL AND CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC CRIME PERPETRATORS

SUMMARY

Profiling perpetrators of economic crime, persons which committed abuse of official position, crimes against property and businesses, destroying the economy of their country, damaging the state budget, compromising citizens standard is multidisciplinary research which for is used knowledge from economics, psychology and law. Psychological analysis of perpetrators is implemented by Cybernetic battery of conative tests – KON 6 (Momirović at al., 1992) and AMRL 23 (Knežević, Radović, 1994). Research was conducted at prisons Sremska Mitrovica and Zabela on fraud convicted male persons sentenced to more than one year in jail. Based on a representative sample, there is no significant deviation from normal population, but division into two groups by age, resulted in specific psychological characteristics of the perpetrators: elevated levels of passive amorality (AMRL 23), extraversion, activity (EPSILON), above-average functioning of defending regulators (ALFA), dominance and reduced levels of violent aggression (SIGMA), insensitivity, psychopathy (DELTA) and high level of socialization (ETA). There was a regularity in behavior depending of the age of respondents, specialization for certain criminal offenses, intelligence and education. Pairing socio-demographic characteristics, personality traits and preferred offenses resulted in construction of criminalistic profile of perpetrators who committed instrumental crime motivated exclusively by profit gain.

Key words: economic crime / instrumental crime / fraud / profile / psychological analysis.